ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 106, Temmuz 2020, s. 235-250

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.43692>

Yayın Geliř Tarihi / Article Arrival Date
18.05.2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.07.2020

Dr. Nezif CIKAY

řanlıurfa Müzesi, Tarih
nezifcikay@gmail.com

HALEP AHKÂM DEFTERLERİNDE ANTAKYA

Öz

Osmanlı Devleti'nde adalet esas olarak kadı mahkemelerinde sağlanmaya çalışılmıştır. Kadı mahkemelerinin adaleti sağlayamadığı durumlarda devletin merkezinde yer alan en yüksek yargı organı vasfını da bünyesinde barındıran Divan-ı Hümayun bir üst mahkeme görevini görmüştür. Ahkam Defterleri, 1742 yılından itibaren Osmanlı coğrafyasında 17 eyalet için oluşturulan ve halkın şikayetlerini içeren defterlerdir. Ahkam Defterleri'nin oluşturulmasında temel amaç yerelde tesis edilemeyen adaletin merkez eliyle oluşturulmasıdır. Antakya, Halep Eyaletine bağlı en büyük kazadır. Ahkam Defterleri, tımar, vakıf, borç-alacak, bireysel şikayetler, vergiler, eşkıyalık, Müslim-Gayrimüslim ilişkilerini kapsayan zengin bir arşiv malzemesi sunması açısından şehir tarihi için vazgeçilmez bir kaynaktır. Bu defterler aynı zamanda devletin merkezini temsil eden Divan-ı Hümayun'un taşraya ve oradaki sorunlara bakışını yansıtan resmi belgelerdir.

Anahtar kelimeler: Antakya, Halep, Ahkâm Defterleri, Şikâyet

ANTIOCH IN ALEPPO AHKÂM DEFTERS

Abstract

In the Ottoman Empire, justice was tried to be established mainly in the kadı courts. In cases where the kadı courts cannot establish justice, Divan-ı Hümayun, which includes the highest judicial body in the center of the state, has served as a higher court. Ahkam Defters are the records that have been created for 17 provinces in the Ottoman geography since 1742 and contain public complaints. The main purpose in the formation of the Ahkam Defters is the establishment of justice, which cannot be established locally, by the center. Antioch is the biggest subprovince of Aleppo Province. Ahkam Defters are an indispensable resource for the history of the city in terms of providing a rich archive material including timar, foundations, debt-receivables, individual complaints, taxes, banditry and Muslim-Non-Muslim relations. These defters are also official documents that reflect the view of Divan-ı Hümayun, which represents the center of the state, to the countryside and the problems there.

Keywords: Antioch, Aleppo, Ahkam Defters, Complaint

1. GİRİŞ

Ahkâm, hüküm (حكم) kelimesinin çoğulu olup Arapça bir kelimedir. Hüküm, sözlükte “iyileştirmek amacıyla menetmek, düzeltmek; karar vermek” mânalarında mastar ve “ilim, derin anlayış; siyasî hâkimiyet, karar ve yargı” anlamlarında isim olarak yer almıştır¹. Osmanlı idare sisteminde padişahın kararı kesinlik ifade ettiği için, Divan-ı Hümayun’dan padişah adına çıkan kararlar “hüküm” olarak isimlendirilmiştir.

Doğu devlet geleneğinde, halkın şikâyetlerini doğrudan sultana arz etmesi üzerinde önemle durulan hususlardan biridir. Şikâyetlerin aracısız olarak sultana arzı, devlet hiyerarşisinin en tepesinde olmanın bir gereği ve “kimsesizlerin kimsesi, mazlumların hamisi” imgesinin halkın kafasında yer etmesi için adeta bir fırsat olarak görülmüştür. Türk-İslam devletlerinde “*Divan-ı Mezalim*”, “*Daru’l-Adl*” gibi kurumlar halkın şikâyetlerini doğrudan sultana veya sultanın görevlendirdiği kişilere iletebildiği yapılar olarak hayat bulmuşlardır. Osmanlı Devletinde bu görevi ifa edecek makam Divan-ı Hümayun’dur. Divan-ı Hümayun’un ilk ve en asli görevi halkın şikâyetlerini dinlemek ve bu şikâyetlere çözüm bulmaktır².

Divan-ı Hümayun Müslim-Gayrimüslim fark etmeksizin haksızlığa uğrayan herkesin hiçbir engelle karşılaşmadan başvurabildikleri bir hak arama kapısıdır. Şikâyet edenler ve şikâyet edilenler açısından bir sınırlamanın olmadığı Divan-ı Hümayun’da; hakkında yanlış veya haksız hüküm verdiğini düşündüğü kadıdan, kendisine zulmettiğini iddia eden valiye kadar devletin her kademesindeki insanlar hakkında şikâyetle bulunulabilmiştir.

Divan-ı Hümayun şikâyetleri dinleyip karara bağlama organı olması yanında devletin en yüksek siyasi karar alma merciidir. Alınan kararlar “*Mühimme Defterleri*”ne kaydedilirdi. Mühimme defteri isimlendirmesi XVII. yüzyılda başlamış olup daha önce divandan çıkan kararların kaydedildiği defterlere “*Mîrî Ahkâm Defterleri*” ya da “*Ahkâm-ı Mîrî*” denmekteydi³.

¹ İlyas Üzümlü, (1998), “Hüküm”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C.XVIII, s.464, İstanbul.

² Halil İnalcık, (1965), Adaletnameler, Belgeler, S.II, s.50-51, Ankara.

³ Mübahat S. Kütükoğlu, (2006), “Mühimme Defterleri”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C. XXXI, s.520, İstanbul.

Devlet bürokrasisindeki ihtisaslaşma ve artan iş yükü mühimme defterlerinin yanında yeni bir defter serisi oluşturmayı zorunlu kılmıştır. 1649 yılından itibaren bireysel şikâyetler olan arazi anlaşmazlıkları, su ile ilgili meseleler, mera ve yaylak-kışlaklar ile ilgili anlaşmazlıkları içeren “*Atik Şikâyet Sefteleri*”⁴ ihdas edilmiştir.

Devlet kurumlarında baş gösteren çözülme şikâyet sayılarının artmasını da beraberinde getirmiştir. 1742 yılından itibaren her eyalet için şikâyetleri içeren “*Eyalet Ahkâm Defterleri*” oluşturulması hem şikâyetlerin takibi hem de artan iş yüküne bir çözüm olarak düşünülmüştür. Dönemin resissülküttabı Koca Ragıp Paşa tarafından düşünülen ve uygulamaya konan bu sistem ile kayıtların geriye dönük taranması ve şikâyetlere hızlı çözüm getirilmesi amaçlanmıştır⁵.

1742 yılından itibaren şikâyet kayıtları tutulan eyaletlerden biri de Halep’tir. 1742-1881 yıllarını kapsayan zaman diliminde toplamda 9 adet şikâyet defteri tutulmuştur. İlk defterin başındaki hükmün tarihi evail-i cemaziyelevvel 1155, dokuzuncu defterin son hükmünün tarihi 22 cemaziyeleahir 1298’dir. Toplamda 143 yıllık bir zaman dilimini kapsayan şikâyetler kaydedilmiştir. Halep için ihdas edilen bu defterlerde Halep başta olmak üzere Antakya, Kilis, İdlib, Membic, Amik, Azez, Bakras, Beylan, Derguş, Eriha, Harim, Maarat-ı Mısır, Payas, Cebel-i Sem’an, Sermin, El-Bab, Şuğur, Uzeyr, Ayıntab, Maare, Ravendan, Altınözü, Lazkiye, Kuseyr gibi kaza ve nahiyeler ile ilgili hükümler yer almıştır.

2. Halep Ahkâm Defterleri’nde Antakya İle İlgili İstatistikler

Halep’in merkezinden sonra hakkında en çok hüküm bulunan yer Antakya’dır. 1977 sayfalık dokuz adet Halep Ahkâm Defteri’nde toplamda 5698 hüküm bulunmaktadır. Antakya ile ilgili hüküm sayısı ise 773 adettir. Bu sayı toplam hükümlerin % 13.56’sına tekabül etmektedir. Hükümlerin şehirlere göre kategorilendirilmesinde başvurduğumuz kıstas hitabın o yerleşim yerinin kadısına yapılmış olması şeklindedir. Defterlerdeki Antakya ile hüküm sayıları ise şu şekildedir:

Defter No	Hicri Tarih Aralığı	Miladi Tarih Aralığı	Sayfa Sayısı	Toplam Hüküm	Antakya İle İlgili Hüküm
1	C.1155 – R.1164	1742-1751	295	1268	142
2	Ca.1164 – Z.1175	1751-1762	351	1174	196
3	M.1176 – S.1194	1762-1780	387	1269	182
4	S.1194 – S.1198	1780-1784	139	468	73
5	S.1198 – R.1211	1784-1797	194	489	84
6	Ca.1211 – M.1229	1796-1813	197	409	22
7	Ra.1255 – Ca.1266	1839-1850	138	184	31
8	S.1229 – M.1255	1813-1839	192	335	32
9	B.1266 – Ca.1298	1850-1881	84	102	11

Tablo 1: Halep Ahkâm Defterleri Tablosu

Tablodan çıkan sonuç ahkâm defterlerinin ihdas edildiği ilk elli yıllık dönemde ciddi bir şikâyet yoğunluğunun yaşandığıdır. Bu yoğunluk kademeli olarak düşmüştür. Tanzimat sonrasında yapılan adli reformlar sonucunda belli konular haricinde şikâyetlerin yılda üç beş

⁴ Necati Aktaş, (1991), “Atik Şikâyet Defteri”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C.IV, s.68, İstanbul.

⁵ Feridun M. Emecen, (2005), “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 3, S. 5, s. 125, İstanbul.

şikâyeti geçmeyecek şekilde düştüğü anlaşılmaktadır. Şikâyet edenlerin yönetici ve yönetilen olma durumu aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir:

		Şikâyet Edilen	Hüküm Sayısı	Toplam	Oran	Toplam
Şikâyet Eden	Yöneten	Yöneten	147	210	% 70	%100
		Yönetilen	63		% 30	
	Yönetilen	Yöneten	98	563	% 17,4	%100
		Yönetilen	465		% 82,6	

Tablo 2: Antakya'daki şikâyetlerin Yöneten-Yönetilen sayı ve oranları

Şikâyetleri yöneten ve yönetilenlere göre ayırdığımızda her sınıfın kendi içindeki kişileri daha yoğun bir şekilde şikâyet ettiği görülmektedir. Şikâyet mekanizmasının mantığı gereği devlet görevlilerinin oran olarak daha çok şikâyet edilmeleri beklenirken tam tersi bir durum söz konusu olmuştur. Yöneten sınıfın reayayı şikâyet etmesi sayı olarak düşük olsa da oran olarak reaya-yöneten şikâyetlerinden daha yüksektir. Bu durum eyalet ahkâm defterlerinin daha çok bireysel şikâyetleri kapsadığı şeklindeki düşüncüyü doğrulamaktadır. Yöneten sınıfın yönetilenleri şikâyet ettiği konuların başında borç-alacak ilişkileri gelmektedir⁶. Tımarlı sipahilerin tımar alacakları bu borç-alacak ilişkilerinde başı çekmektedir⁷. Yöneticilerin eşkıyalık hadiselerinden doğan mağduriyetleri⁸ ve reaya tarafından katledilmeleri⁹ de bu minvalde zikredilmesi gereken olaylardır.

Şikâyetlerin Müslim-Gayrimüslim oranları Tablo 3'te gösterildiği gibidir.

Şikâyet Edenler			Şikâyet Edilenler		
Din	Şikâyet Sayısı	Oran	Din	Şikâyet Sayısı	Oran
Müslim	758	% 98,06	Müslim	761	% 98,4
Gayrimüslim	15	% 1,94	Gayrimüslim	12	% 1,6
Toplam	773	% 100	Toplam	773	% 100

Tablo 3: Dine Göre Şikâyet Tablosu

Tabloda dikkat çeken en önemli husus Müslim oranının oldukça yüksek olmasıdır. Bu tablonun oluşmasında, Gayrimüslimlerin kendi aralarında vuku bulan anlaşmazlıklarda, gönüllülük esasına dayalı olarak dini reislerinin hakemliğine başvurmalarının etkili olduğu, ilk akla gelen husustur¹⁰. Halep'in geneli baz alındığında Gayrimüslimlerin şikâyet oranları yıllara

⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 50; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6, s. 87. Vd.

⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 196; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 5, s. 99. Vd.

⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 5, s. 23; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 310. Vd.

⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 5, s. 6.

¹⁰ Belkis Konan, (2015), "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 64, s.174, Ankara.

göre gittikçe artan bir seyir izlemektedir. Bu durumun oluşmasında Tanzimat dönemi reformlarının onları daha çok sistem içine çektiği şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Şikâyetçilerin kadın-erkek oranı tablo 4'te gösterildiği gibidir:

Tablo 4: Halep Ahkâm Defterleri'nde Antakya'daki kadın-erkek oranları

Kadın-erkek oranında % 5'e karşı % 95 gibi erkeklerin lehine oldukça yüksek bir fark bulunmaktadır. Dönemin siyasi, sosyal ve dini yapısının yanı sıra ulaşım imkânları gibi faktörler bu farkın oluşmasında etkili olmuştur. Kadın oranının atik şikâyet defterlerinde % 10 olduğu¹¹ göz önüne alınırsa oranların zaman içinde düştüğü görülebilir. Atik şikâyet defterlerinin bütün Osmanlı coğrafyasından gelen şikâyetleri kapsadığı da unutulmamalıdır.

Halep Ahkâm Defterleri'nde Antakya ile ilgili hükümlerin konulara göre dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir:

¹¹ Saliha Okur Gümrükçüoğlu, (2010), Şikâyet Defterleri Işığında Osmanlı Hukuku ve Uygulaması (1649-1653), Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.140, İstanbul.

Grafik 1: Halep Ahkâm Defterleri'nde Antakya ile ilgili hükümlerin konu dağılımı

3. İçerik ve Değerlendirme

Şikâyet konuları tablosunda dikkat çeken en önemli husus borç-alacak ile ilgili belgelerin yoğunluğudur. Murabaha konusunu ayrı bir başlık altında değerlendirmemize rağmen aslında o da alacak-borç başlığı altında değerlendirilebilir. Bu durumda bu kategorideki belgeler oran olarak % 32'ye tekabül eder ki oldukça yüksek bir orandır. Buradan ekonomik faaliyetin zaman ve mekân ayırmaksızın insan hayatında ne kadar önemli bir yer kapladığı açıkça görülebilir.

Borç-alacak ile ilgili belgelerin oranının bu kadar yüksek olması yerel mahkemelerin yaptırım gücünün zayıfladığı şeklinde okunabilir. Bu tür belgeler için divandan gönderilen hükümler sorunun kaynağında çözülmesine yönelik olmuştur. Hükümlerde yer alan “*mahallinde şer'le görülmesi*¹²” ibaresi borç-alacak ile ilgili hemen hemen bütün belgelerde yer almıştır. Yerelde halledilemeyen bir sorunun merkez tarafından tekrar aynı merciye havale edilmesi bu tür belgelerin oranının yüksek olmasını da kısmen anlaşılır kılmaktadır. Borç-alacak belgelerinde borçluların borçlarını ödemeye yanaşmamalarının en önemli sebeplerinden biri yereldeki “*mütegalibe*” adı verilen zorbalardan güç almalarıdır. Zayıflayan merkezi sistemin yarattığı boşluğu kaba kuvvetle dolduran insanlar bu dönemde devleti en çok uğraştıran sınıf olmuştur.

¹² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 216.

Borç-alacak ilişkilerinde en çok ezilen kesim belgelerdeki tabiriyle “*reaya fukarası*”dır. Antakya bölgesinde bu dönemde sık sık meydana gelen kıtlık¹³, deprem¹⁴ ve vergilerin yüksekliği¹⁵ gibi etkenler reayanın borçlanması beraberinde getirmiştir. Borçlanan reayanın hem borcunu ödemesi hem de geçimini sağlaması ve bunların yanı sıra altında ezildiği vergilerini ödemesi oldukça güçleşmiştir. Reayanın bu durumunu ifade etmek için belgelerde geçen “*istiğrak/müstağrak*¹⁶” kelimesi borcun insan boyunu aşması, onu boğması anlamında isabetli bir tanımlamadır. Borç döngüsü içine giren reayanın durumunu ifade etmek için kullanılan “*duyun-u vafireye mübtela olmuş*¹⁷” tabiri de borcun bir bağımlılık durumunu güzel açıklamaktadır.

Borç-alacak belgelerinden bir kısmı borcunu ödeyemeyen reayanın mühlet istemesi ve borçlarının taksitlendirilmesi şeklindedir¹⁸. Borçlu borcunu ödemeye gücü yetmediği için devletin “*tedric ve taksit*” ile ödemesi için merkezden hüküm çıkarılması talep edilmektedir. Borçların devletin belirlediği adına “*devr-i şer’i*¹⁹” denilen yasal kar oranının çok üstünde tefeci faizi uygulayarak alındığı belgelerden anlaşılmaktadır: “*bundan akdem vaki olan kaht ü galâ ve kesret-i tekâlif-i örfiyye ve şakka sebebiyle duyun-u vafireye mübtela ve ashab-ı duyun dahi beher sene üzerlerine istirbah ve devr ettirerek duyunu müstağrak ve ahvalleri diğergun ve perişan olduğundan tahmillerine göre borçlarının taksit ve tedric edilmesi..*²⁰”. Merkezden çıkan hükme rağmen borçların taksitlendirilmesinin yapılmadığı anlaşılmaktadır: “*dainlerine olan akçe tahmillerine göre tehir ettirmek üzere bundan akdem yedlerine emri şerifim verilmiş iken dainleri mündeft’ olmayub defaaten talebiyle bunları taciz ve rencideden hali olmamalarıyla hallerine merhameten dainlerine olan deynleri beher on güruşa bir güruş verilmek üzere taksiten eda olunmasını erbab-ı vukuf ve mu’temed ve civarlarında sakın ve mütemekkin kimesnelerden istihbar ve ber vechi muharrer beher on güruştan bir güruş taksit ile eda ettirmek babında.*²¹”

Murabahacı taifesi olarak belgelerde tanımlanan tefeci ve faizciler, devletin belirlediği yasal orandan daha fazlasını talep etmişlerdir. Murabahacılar işlem süres bir yıl olması gerekirken altı ayda bir devretmek suretiyle alacaklarını yılda % 30’a kadar çıkarmışlardır. Ödemeye güçleri yetmeyen reayanın tarladaki ürünlerine el konulduğu belgelerden anlaşılmaktadır²². Uygulanan yüksek tefeci faizine karşılık devletin merkezden hüküm göndermek dışında bir yaptırım uygulamadığı görülmektedir. Sürekli katlanarak artan faizden bir türlü anaparaya sıra gelmediği ve bazı borçluların yirmi beş yıl ödeme yapmasına rağmen hala borçluların baskı ve tazyikleri altında ezildikleri anlaşılmaktadır.

Borç-alacak ile ilgili belgelerden sonra hakkında en çok hüküm bulunan konu genel şikâyetlerdir. Bu başlık altında değerlendirdiğimiz konular daha çok bireysel şikâyetlerden

¹³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 59; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 225; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 74. Vd.

¹⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 6; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 209; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 289. Vd.

¹⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 59; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 143. Vd.

¹⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 143.

¹⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 74.

¹⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6, s. 25; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 132; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 42. Vd.

¹⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 282.

²⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 225.

²¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 74.

²² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 103.

oluşup tımar, borç-alacak, vakıf, hukuksuz vergi vb. herhangi bir kategoriye dâhil olmayan şikâyetleri kapsamaktadır. Burada iki taraftan söz edebiliriz: birincisi devlet ricali ile ilgili şikâyetler, diğeri de halkın kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan doğan şikâyetler.

Devlet ricali içinden kadı ve naiblerin özel bir yeri vardır. Ahkâm Defterleri yerelde tesis edilemeyen adaleti daha üst bir mercide aramayı esas alan mahiyetteki belgelerdir. Adaletin neden hakkıyla tesis edilemediğinin cevabı kadı ve naibler hakkındaki suçlamaları içeren belgelerde görülebilir. İnsanların kadılar ve naibler hakkında merkeze gönderdikleri şikâyetler konuyu anlamamızda oldukça önemli bir yere sahiptir.

Kadı ve naiplerin kendi görev mahalleri içinde yer alan köylere çıkıp köylüden hayvanları için yem ve kendileri ve maiyetleri için yemek istedikleri durumlar en sık karşılaşılan şikâyet konularındandır. “*Devre çıkma*” olarak adlandırılan bu uygulama XVI. yüzyılın sonundan itibaren yaygınlık kazanan bir uygulama olup²³ şikâyet defterlerinde ve eyalet ahkâm defterlerinde bu hususta çokça şikâyet bulunmaktadır. Bu konu adaletnâmelerde mevzu bahis edilerek, önüne geçilmeye çalışılmıştır. Antakya’da kadı ve naiplerin köylülerin konaklarına gelip “*müft ü meccanen yem ve yemek*” istedikleri anlaşılmaktadır²⁴.

Kadı ve naiplere yönelik bir başka şikâyet konusu da devletin resmi olarak belirlediği işlem ücretinden fazla ücret talep etmeleridir. Kadı ve naibin kendi belirlediği ücreti zorla aldığı ve itiraz kabul etmediği belgelerden anlaşılmaktadır²⁵. Yasal olarak alınması gereken ücretten ayrı olarak kanunda herhangi bir yeri olmayan ücretler talep edildiği durumlar da vardır. “*Hasmını sana muarazadan def eyledim*” gibi bahanelerle ve hiçbir itiraz kabul etmeksizin davalıdan zorla ücret alındığı belgelerde görülmektedir²⁶. Bu minvalde değerlendirilebilecek bir şikâyet türü de talep edilmediği halde tereke işlemlerinden alınan “resm-i kısmet” vergisini almak için yapılan uygulamadır²⁷.

Mültezimlerin kadı ve naiplerden bir adım daha öteye giderek vakıf köylülerini dövdükleri, haksız yere paralarını aldıkları ve zincire bağladıkları şikâyetlere yansımıştır. Mahkemeye şikâyet edildiğinde ise mahkemeye gelmekten imtina ettiği için köylünün mağduriyeti giderilememiştir²⁸. Buna benzer uygulamaların yaygın olduğu şikâyetlerden anlaşılmaktadır. Çiftlik sahibi bir köylünün şikâyetini konu alan bir belgede, Halep müteselliminin adamı olduğu anlaşılan ve belgede “*haşerat*” olarak tabir edilen bir grüuhla çiftliğini basıp, üzerine hücum edildiğini kendisini korumak için çekilince kılıcı elinden düşüp kırıldığı bahanesiyle yıllarca haksızlıklara uğradığı anlatılmaktadır²⁹.

Devlet görevlilerinin ahaliyi angarya işlerde çalıştırdığı, zorla ellerinden paralarını aldığı, karşı çıkanları kaba dayakla yola getirmeye çalıştıkları şikâyet belgelerinde görülmektedir³⁰. Bu tür şikâyetlerde daha küçük çaplı olmayıp bölgede adı bilinen mütegalibe ve zorbaların varlığı da bilinmektedir. Bunlardan biri olan Miri Kâtibi Muhammed isimli kişi birçok şikâyete konu olmakla kalmamış, yerelde mahkemeleri etkisi altına aldığı için davasının

²³ Feridun M. Emecen, (1994), “Devre Çıkma”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C.IX, s.250, İstanbul.

²⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 257.

²⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 110; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 107.

²⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 210.

²⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 284.

²⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 2; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 290.

²⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 64.

³⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 149.

Divan-ı Hümayun'da Vezir-i azam ve Kazaskerin huzurunda görülmesi kararlaştırılmıştır³¹. Bu sonuncusunun ayanlık iddiasında bulunduğunu da burada belirtelim. Ayanlık iddiasının büyüklüğü oranında şikâyetler de çoğalmıştır.

Genel şikâyet kategorisinde değerlendirdiğimiz belgelerden bir kısmı “umura müdahale” denilen ve kişinin işini yapmasına engel çıkarıldığı için yapılan şikâyetlerdir. Bu konuda her meslek erbabından şikâyetler defterlerde görülebilir. En dikkat çekenlerden biri bir çobanın üstelik Divan-ı Hümayun'a çıkıp kendisine çobanlık yaptırılmadığı yönündeki şikâyetidir³². Burada çobanın Divan-ı Hümayun'a şikâyet arz etmesinin sembolikte büyük anlam ifade ettiğini ifade etmek gerekmektedir.

İşe yapılan müdahaleler kadar sık rastlanan bir şikâyet türü de mülke yapılan müdahalelerdir. Bu tür şikâyetlerde şikâyet edilen taraf devlet görevlisi olabildiği gibi reaya arasından da çıkabilmiştir. Buna örnek olacak bir belgede Hacı Abdurrahman isimli kişi Antakya serdarının mülkünü zorla elinden aldığını ve satmak istemediği için kendisini hapse attırdığını zorla yapılan satışın kanuni bir geçerliliği olmadığından mülkünün geri verilmesini talep etmiştir³³. Kadınların eşlerine karşı açtıkları mal davaları da bu kategoride değerlendirilen önemli belgelerdendir³⁴.

Yapılan haksızlıklara karşı şehir halkının topluca şikâyetçi olduğu durumlara da rastlanmaktadır. Bu anlamda ortak bilincin olduğu söylenebilir. Topluma mal olmuş kişilere yapılan haksızlıklarda arz-ı mahzar denilen toplu şikâyetlerle yapılan haksızlığa karşı çıkılmıştır. Antakya'da mir-i miran'ın müftülerini haksız yere zincire bağladığı ve hapsedtiği için ahali ve ileri gelenler toplu olarak şikâyetçi olmuştur³⁵. Buna benzer bir örnekte, Halep müteselliminden otuzar kırkar atlı ile üzerlerine mübaşir gönderdiği için ahali topluca şikâyetçi olmuştur³⁶.

Genel şikâyetlerden sonra hakkında en çok belge olan konu tımarlardır. Tımarla ilgili belgeler defterlerdeki en uzun belgelerdir. Uzunluğuna karşın içinde nitelikli bilginin en az olduğu belge türü de yine tımarla ilgili olanlarıdır. Tımarla ilgili bir belgede tımarın berat tarihi, tımarının hangi köyleri kapsadığı, tımar gelirinin miktarı, tımarın varsa müşterekleri gibi hususların hepsine değinildiği için belgeler oldukça uzundur. Tımar belgeleri belli bir klişe içinde hazırlanmış belgelerdir. Tımardeki anlaşmazlık noktaları genelde sınır ihlali, tımar alacaklarının tahsili, müşterek tımarlardaki ortakların kendi hisselerine razı olmaması gibi hususlardır³⁷.

Tımarla ilgili bilgiler Defterhane-i Amire'de yer alan Ruznamçe Defterleri, İcmal Defterleri, Mufassal Defterleri'nde kayıtlı olduğu için yapılan müracaatlar ilgili defterlere bakıldıktan sonra karara bağlanmıştır. Müracaat edilen defterler merkezde tutulduğu için başvurular da merkeze yapılmıştır. Tımar ile ilgili belgelerden o dönem köy isimleri, köylerin

³¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 110; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 109; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 108. Vd.

³² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 269.

³³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 33.

³⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 181.

³⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 377; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 49.

³⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 67.

³⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6, s. 64; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 8, s. 175; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 8, s. 174; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 7, s. 9; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6, s. 162; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6, s. 72; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 5, s. 181; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 5, s. 173; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 179; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 103. Vd.

vakıf veya miri arazi olma durumu, köylerin sınırları, köylerdeki ekilebilir arazi miktarı gibi hususlar öğrenilebilir. Bu bilgiler müracaat edilen defterlerde de bulunmakla birlikte, bu defterlere ulaşamadığı durumlarda, Ahkâm Defterleri'nin tımar ile ilgili hükümleri bu amaçla kullanılabilirler.

Vakıf ile ilgili belgeler defterlerde % 8 oranında yer almaktadır. Tımarla ilgili belgelere oranla içerik olarak biraz daha zengin belgelerdir. Tımarla benzerlikleri toprak sistemi ile ilgili olmalarıdır. İki konu hakkında ortak noktalardan en önemlisi serbest tımar ve serbest vakıflara yapılan dışarıdan müdahalelerle ilgili şikâyetlerdir. Ehli örfe mensup kişilerin burada yaşayan reayanın işlerine müdahalesi ile ilgili belgeler hem tımar hem de vakıfta ortaktır³⁸. Antakya'da bulunan Sultan Süleyman Han Evkafı serbestiyet üzere idare edilen vakıflardan bir tanesidir³⁹. Serbest tımar örnekleri de bu konuda aynı içeriğe sahiptir⁴⁰.

Vakıflarla ilgili şikâyetlerin yoğunlaştığı alanlardan bir tanesi de, vakıf şartlarını ihlal etme girişimleridir. Bu da iki şekilde kendini göstermiştir. Birincisi vakfın tevliyetine/mütevellilerine yapılan müdahale, ikincisi de vakfın akarlarına yapılan müdahaledir. Elhac Muhammed Ağa İbni Elhac Abdülcelil Camii ve Medresesi Vakfı'nın tevliyetine yapılan müdahale ve bunun vakıf şartnamesine uygun olarak çözülmesi örnek olarak verilebilir⁴¹. Bu minvalde yapılan müdahalelere Narluca karyesinde bulunan Şeyh Ahmed Kuseyri Zaviyesi Vakfı'nın⁴² tevliyetine ve yine Buk'a-i Zecriye Camii Vakfı⁴³ tevliyetine yapılan müdahale zikr edilebilir.

Evladiyet üzere şartlı vakıfların gelirlerine yapılan müdahaleler şikâyet konusu olan hususlardan bir tanesidir. Antakya'da adı verilmeyen vakfa, ürün veren bahçesini kendisi hayatta olduğu sürece istifade etmek şartıyla, kendisi öldükten sonra da evladına ve evlad-ı evladına şart koşan Hacıye Emine isimli kadının daha hayattayken başkaları tarafından vakıf şartına müdahale ettiklerinden şikâyetçi olmuştur⁴⁴. Benzer bir örnekte evladına verilmek üzere şart koştuğu zeytin bahçesini, başkaları hile ile zabt ettikleri için vakıf evladından Abdullah bin Ali şikâyet etmiştir⁴⁵. Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Vakıflarla ilgili belgelerden bazıları da eskiyen vakıf akarlarının tamirine yönelik izinlerden oluşmaktadır. Vakıflarda herhangi bir yolsuzluğa mahal vermemek için tamirat ve bakım gerektiren hususlar merkezden izin alınarak yapılmıştır. Bu konu ile ilgili defterlerde çok sayıda belge bulunmaktadır. Bunlardan birisi Antakya'daki Şehid Mehmed Paşa Vakfı'na ait dükkânların kurşun örtülerinin değiştirilmesi için yapılan izin talebidir. Gerek hırsızlık sonucu ve gerekse üzerinden uzun zaman geçmesi sebebiyle dükkânların üzerinde bulunan örtülerin değiştirilmesi için izin talep edilmiştir. Konunun kadı nezaretine ve onun uygun görmesi halinde halledilmesi yönünde hüküm verilmiştir⁴⁶. Bir başka örnek Gazi Sinan Paşa Vakfı'na ait Cindi Hamamı'nın eskidiği için bakıma ihtiyaç duyduğu ve tamiri için izin verilmesi hususundadır.

³⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 69.

³⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 39; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 153.

⁴⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 226; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 153.

⁴¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 159.

⁴² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 247.

⁴³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 8, s. 110.

⁴⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 29.

⁴⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 5, s. 190.

⁴⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6, s. 71.

Bunun için de vakıf müstecirinin masraflarını karşılamak ve kadının takibi şartıyla tamir edilmesi kaydıyla gerekli tamirin yapılmasına hükmedilmiştir⁴⁷.

Padişah haslarını idare eden Havas-ı Hümayun Mutasarrıfları zaman zaman vakfa ait öşürleri de topladıkları için şikâyet konusu olmuşlardır⁴⁸. Vakıfların da bazen mülk olan çiftlik ve bahçelerden ürün topladıkları görülmektedir⁴⁹. Her iki durumda da Defterhane-i Amire'deki defterlere müracaat edilerek sınırlar tespit edilmiş ve tecavüzler defterlere göre çözüme kavuşturulmuştur.

Vakıf ile ilgili belgelerden sonra hakkında en çok hüküm bulunan konu aile hukukunu ilgilendiren tereke, miras, velayet ve vasiyet gibi konulardır. Biz bunları aile hukuku adı altında tek bir başlık altında toplamayı uygun bulduk. Bu konularda kadınların oranının diğer hükümlere göre daha fazla olduğunu görmekteyiz. Genel konularda kadın oranı % 5 iken aile hukukunu ilgilendiren konularda bu oran % 18,5'tir. Bu konuların doğası gereği ailenin bir parçası olması hasebiyle kadın daha aktif olarak yer almıştır.

Aile hukuku ile ilgili belgeler de tıpkı tımar belgelerinde olduğu gibi içerik olarak zengin belgeler değildir. Belgelerin olduğu dönemdeki aile yapısı ve hukukunu ilgilendiren araştırmalar için kullanılabilirler. İçerik olarak miras paylaşımında hazır bulunmayan aile bireylerinden birinin paylaşma itiraz etmesi⁵⁰, yine aile bireylerinden hisselerine düşen mirastan fazlasını almak istemesinden doğan anlaşmazlıklar⁵¹, aileden olmayan kişilerin mirastan hak talep etmesi⁵² gibi hususlara dair örnekler bulunabilir.

Aile hukuku ile ilgili belgelerin içerik olarak en ilginç yönlerinden biri de, yetimlerin mallarına vasi olarak tayin edilen yakın akrabalar hakkındaki iddialardır. Zaman geçtikçe insanların daha da bozulduğuna dair olan inanç, bu belgelerle yıkılmıştır dersek abartmış olmayız. Bundan 250-300 sene öncede insanlar yetim malına el uzatabilmiştir. Ebeveynleri öldüğü için mallarına vasi olarak atanan akrabaların bu malları vermekte direndikleri görülmektedir⁵³.

Defterlerde % 6'lık bir orana sahip olan ve katl, hırsızlık, gasp gibi suçları kapsayan konuları adi suçlar olarak kategorilendirilmiştir. Bu belgelerden hakkında en çok hüküm bulunan konu gasptir. Gasp, hırsızlık ve haneye tecavüz suçlarını birbirinden ayırmak güçtür. Bir belgede hepsinin bir arada olduğu durumlar da mümkündür. Belgede zor kullanmak suretiyle kişinin malı elinden alınıyorsa bunu gasp olarak değerlendirdik. İncelediğimiz tarihlerde Antakya toplumunda gaspın yaygın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bir kimsenin evini basıp malını elinden alma ile ilgili defterlerde çok sayıda belge vardır⁵⁴. Bununla ilgili bir örnekte bütün suç unsurlarını bir arada görmek mümkündür: “Antakya sakinlerinden Muhammed kendisi diyar-ı aherde iken ...Kapucuoğlu Ali nam kimesne hanesini basıp validesi Hadice'yi katl ve hanesi derununda olan iki bin guruşu nehb ve garet ve bahçesinde bulunan

⁴⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6, s. 124.

⁴⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 267; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 189; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 5, s. 22.

⁴⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 110.

⁵⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 172.

⁵¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 42; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 153.

⁵² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 213.

⁵³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 8; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 57; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 54.

⁵⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 59.

*elli zeytun ağacını kat' etmekle*⁵⁵. Bu belgede hem cinayet hem gasp hem de mala zarar verme gibi suçlar bir arada bulunmuştur.

Gaspla ilgili geleneksel toplum yapımızdan kaynaklanan aileler arası kavgalar şeklinde gerçekleşen olaylar her zaman olagelmıştır. Toplumsal yapıdan kaynaklı sürtüşmelerin önüne geçmek mümkün değildir. Belgelerde dikkat çeken husus devlet görevlilerinin gasp ve yağma gibi suçlara bulaşmış olmalarıdır. Bunlardan biri Antakya Serdarı Kara İbrahim olarak bilinen şahıstır. Her yörenin toplumsal hafızasında yer alan böylesi prototipler vardır ki bu Antakya için Kara İbrahim'dir. İnsanların evlerini basıp talan eden⁵⁶, insanlardan zorla para alan⁵⁷, hatta sadece sıradan insanlardan değil devletten de hile ile para alan⁵⁸, bu insanın, onca şikâyetle rağmen görevine devam etmesi üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi bazı belgelerde birçok konu iç içedir. Gasp konusunda insanları ehl-i örfe şikâyet ederek onların haksız yere paralarının alınmasına sebep olan kişilerle ilgili oldukça fazla belge vardır⁵⁹. Bu belgeler her ne kadar gammazlık başlığı altında değerlendirilse de sonuç itibarıyla gasp hadisesi olarak da görülebilir. Adi suçlarla ilgili hadiselerde işin bir ucunda sürekli güvenliği sağlaması gerekirken kendisi güvenlik sorunu haline gelen devlet görevlilerinin bulunması dikkat çekicidir.

Katl ile ilgili belgeler sayıca azdır. Bu belgelere bakarak toplumda katl olaylarının az olduğu sonucuna varmak doğru olmasa gerektir. Ahkâm Defterleri'ndeki belgeler, davası kadı mahkemesinde görülmüş ama herhangi bir sebepten dolayı ihkak-ı hak gerçekleşmemiş hadiselerden oluşmaktadır. Dolayısıyla sadece buradaki belgelere bakarak toplumdaki cinayet ile ilgili bir kaniya varmak doğru değildir. Buradaki belgeler genellikle diyete hükmedilen cinayet davalarıdır. Zira siyasete hükmedilmiş ve kısas uygulanmış davaların şikâyet konusu olmalarını gerektirecek bir durum kalmamıştır. Zaten defterlere bakıldığında katl ile ilgili belgelerin tamamen ödenmeyen diyet borçlarıyla alakalı olduğu görülecektir.

Bu dönemle ilgili devletin güvenlik zafiyeti içinde bulunduğu tespiti yapılsa yanlış olmaz. Devlet görevlilerinin her zaman fail değil, bazı durumlarda mağdur olduğu da görülmektedir. Bunlardan birisi Antakya Serdarı Halil'in katledilmesi olayıdır⁶⁰. Bugünkü karşılığı Emniyet Müdürü olan serdarın katledilmesi kuşkusuz önemli bir olaydır. Bir de tersi durumlar söz konusu olmuştur. Devletin kolluk kuvvetlerinin insanları öldürdüğü olaylarda belgelerde yer almaktadır⁶¹.

Belgelerde hakkında en az hüküm bulunan konu rüşvettir. Bunda genel kabul gören "rüşvetin belgesi olmaz" anlayışının etkisi büyüktür. Bu anlayışa rağmen bazı nüfuzlu kişilerin kendi adamlarını mahkemeye kâtip olarak yerleştirdikleri ve rüşvet verenlerin davalarını halledip, vermeyenlerin işlerini görmedikleri yönünde şehir halkının arz-ı mahzarı bulunmaktadır. Bu iddianın kamuoyuna mal olması sonucu şehir ahali topluca şikâyetçi olmuşlardır⁶².

⁵⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 60.

⁵⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 305.

⁵⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 286.

⁵⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 263.

⁵⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 176; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 107; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 35.

⁶⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 5, s. 6; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 5, s. 9.

⁶¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 246.

⁶² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 212.

Faili belli olmayan hırsızlık olaylarıyla ilgili de çok az belge bulunmaktadır. Olan belgelerde hırsızlığa uğrayanların genelde yabancı olması dikkat çekmektedir⁶³. Bu durumun beldenin küçük olması herkesin birbirini tanımasıyla alakalı bir durumdur. Hırsızlıkla ilgili belgelerden birinde hacıların su ihtiyacını gideren görevli olan sersika olması bu iddiamızı doğrulamaktadır. Bir diğer mağdur ise çalınan mallarının voyvoda tarafından bulunduğunu ancak voyvodanın ele geçirdiği mallarını kendisine teslim etmediğinden şikâyetçi olmuştur⁶⁴.

Vergi ile ilgili şikâyetler defterlerde % 5'lik bir orana tekabül etmektedir. Bu konuya hukuksuz vergi dememizin sebebi; şer'i veya örfi bir dayanağı olmayan vergi taleplerinin şikâyet konusu olmasından ve belgelerde kullanılan *tekâlif-i şakka* terkiinden mülhem bir isimlendirmedir. Ahkâm defterlerinin üzerinde yoğunlaştığı husus şikâyetler olduğu için, vergi konusunda ayrıntıya girmeden vergi konusunda temel şikâyet başlıklarına değineceğiz.

Halep Ahkâm Defterleri'nde Antakya'nın vergi sorunlarıyla ilgili birkaç başlık altında değerlendirilebilecek belgeler bulunmaktadır. Olağanüstü durumlarda alınan imdad-ı seferiye ile ilgili belgeler ilk akla gelenlerdir. Gelen şikâyetlerden Halep valileri tarafından Antakya ahalisinden belirlenenden fazla imdad-ı seferiye aldıkları anlaşılmaktadır. Ahalinin topluca şikâyeti üzerine beş kat arttırmakla tehdit ettikleri görülmektedir⁶⁵. Halep valilerinin kendi şehirleri üzerindeki vergi yükünü hafifletmek için başka kaza ve sancaklardan fazla vergi topladıkları ve bunun kanuna uymadığı merkezden gönderilen hükümlerde bildirilmiştir⁶⁶.

Halep valilerinin imdad-ı seferiyeleri kanunsuz bir şekilde arttırmalarına benzer bir şekilde, Halep mütesellimlerinin de bazı yerlerde kanunsuz olarak vilayet harcı adı altında hane-i avarızlarına ekleme yaptıkları anlaşılmaktadır⁶⁷. Kanunun belirlediği orandan fazlasını talep edenler içinde tımarlı sipahileri de saymak yerinde olacaktır⁶⁸. Bunların yanı sıra şer'i ve örfi hukukta bir dayanağı olmayan keyfi vergiler ki buna tekâlif-i şakka denilmektedir, talep edilmiştir. Bu minvalde olan vergilerden konak, zikudret⁶⁹, şihnelik, tuzluk⁷⁰ ve kethüdalık⁷¹ adları altında vergiler toplandığı için şikâyet konusu olmuştur.

Vergiden muaf olan sınıflardan zorla vergi alınması da hukuksuz vergi kategorisinde değerlendirdiğimiz belgelerdendir. Hane-i avarız alınmaması gerekirken, gerek ahalinin zorlaması ve gerekse ehl-i örfün keyfi tutumu yüzünden bu insanlardan vergi alındığı anlaşılmaktadır⁷². Bunun tersi durumlarda yaşanmıştır. Vergi vermesi gerekirken vermeyenler hakkında da ahalinin şikâyetleri bulunmaktadır⁷³. Bu bağlamda değerlendirilebilecek hususlardan biri de çift resm-i ya da resm-i raiyet olarak isimlendirilen ve toprağa bağlı reayadan alından vergilerin ilgisiz kimselerden talep edilmesidir⁷⁴. Vergiden muaf olan seyyidler ve şeriflerden vergi talebi ile ilgili Halep Ahkâm Defterleri'nde oldukça fazla hüküm

⁶³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 6.

⁶⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 88.

⁶⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 59;

⁶⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 115; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 102; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 328.

⁶⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 145.

⁶⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 53.

⁶⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 5, s. 102.

⁷⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 110.

⁷¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 147.

⁷² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 39; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 109; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 146.

⁷³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 37; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 238.

⁷⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 217.

bulunmasına rağmen Antakya ile ilgili belgelerde bununla ilgili hüküm bulunmadığı ancak Antakya Mevlevihanesi dervişlerine yönelik böyle bir talep olduğu görülmektedir⁷⁵.

XVIII. yüzyıl Osmanlı topraklarındaki bozulmanın en çok görüldüğü alanlardan bir tanesi hiç kuşkusuz eşkıyalık hareketleridir. Defterlerde bununla ilgili önemli belgeler bulunmaktadır. Bu konudaki belgeler % 4 gibi bir orana tekabül etmektedir. Oran olarak az olsa da içerik olarak dönemi anlamamız açısından önemli bilgiler içermektedirler. Belgelerde nehb ve garet olarak isimlendirilen hadiselerin çokluğu dikkat çekmektedir. Kervan ticareti yapanların daha ziyade mağdur edildiği bu hadiseler adeta dönemin bir rutini haline gelmiştir⁷⁶.

Eşkıyalık belgelerinde kuttâu't-tarîk⁷⁷ olarak isimlendirilen yol kesmek suretiyle yapılan eşkıyalığın daha yaygın olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Şikâyetçiler yerli olsun yabancı olsun yollarına çıkan kişilerin isimlerini şikâyetlerinde belirtmişlerdir. Bu durum eşkıyaların bölgede herkes tarafından tanındığını göstermektedir. Belli dönemlerde bazı isimler üzerinde şikâyetlerin yoğunlaştığını görmekteyiz. Şikâyetlerin yoğunlaştığı isimlerden Kara İbrahim oğlu Fethullah ve yeğeni Süleyman ismi üzerinde ayrı bir çalışma yapılacak kadar çok şikâyete konu olmuşlardır.

Bu kişilerin insanları tecrim ederek ellerinden paralarını aldıkları, suçsuz yere insanları öldürdükleri, insanların onların yaptıkları yüzünden yerini yurdunu terk ettikleri anlaşılmaktadır⁷⁸. Devletin eşkıyalık ile ilgili şikâyetleri zamana yaydığı gelen şikâyetler ayyuka çıktığında müdahale ettiği şikâyetlerin tekrarından anlaşılmaktadır. Başına topladığı iki yüz kişilik eşkıya ile köyleri yakan, kendileri için vergi toplayan ve insanları katleden şakileri tembih ile geçiştirildiği⁷⁹, görülmektedir. Eşkıyaların her zaman ellerindeki malı almakla yetinmedikleri bazen yolunu kestiği kişinin cariyelerini, eşini⁸⁰ ve bazen emrinde çalışan çobanlarını⁸¹ hayvanlarıyla birlikte kaçırdıkları olaylar da vuku bulmuştur.

Eşkıyalık hadiselerinin yoğunlaşması üzerine merkezden hasar tespiti için genelde mübaşir gönderildiği, bu durumun olayların iyice büyümesinden sonra olduğu dikkat çekicidir⁸². Hadiselerin boyutuna göre yakın şehirlerin valilerinin ordu ile bölgedeki eşkıyayı te'dib etmek üzere görevlendirildiği de olmuştur. Eşkıyanın ordu ile te'dib edilmesi sonraki zamanlar için kısmi bir rahatlama sağlasa da özellikle toprağa bağlı reayanın mağdur olmasına da sebep olmuştur. Halep ve Antakya bölgesi için genelde Rakka Valileri eşkıya üzerine gönderilmiştir⁸³.

Eşkıyalık, kuraklık ve sefer tertibi gibi olaylar sosyal hayatı derinden etkilemişlerdir. Can güvenliğinin olmadığı yerde insanlar başka beldelere göç ederler. Defterlerde göç eden insanların tekrar eski yerlerinde iskân edilmesi için yakın kaza ve sancaklara hükümler yazılmıştır. İskân başlığı altında topladığımız belgeler defterlerde % 3 oranına sahiptir. Defterlerde ele alınan iskân genel olarak toprağa bağlı reayayı ilgilendiren bir özellik gösterir.

⁷⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 7, s. 33.

⁷⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 187.

⁷⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 8, s. 46.

⁷⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 32; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 36; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 49; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 86. Vd.

⁷⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6, s. 29.

⁸⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6, s. 169.

⁸¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 119.

⁸² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 239; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 114.

⁸³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 66.

İstisnasız bütün iskân hükümleri toprağa bağlı reayası çiftini terk ettiği için zarar eden ve kendileri de geçim zorluğu yaşayan tımarlı sipahi, zaim ve vakıf yöneticilerinden gelmiştir⁸⁴.

Ahkâm Defterleri'nde iskân, İnsanların kısmen veya topluca bir yere yerleştirildiği ve Osmanlı coğrafyasında oldukça sık uygulanan iskândan farklı olarak, kendileri çeşitli sebeplerle yerinden yurdundan gitmek zorunda kalan toprağa bağlı reayanın tekrar eski çiftliklerine iskân edilmeleri kastedilmiştir. İnsanların göç etmesinin birçok sebebi olmakla birlikte keyfi vergiler yüzünden insanların tefecilerin eline düşmesi ve borçlarını ödeyemez duruma düşmesi, ayanlık iddiasındaki insanların baskı ve zulümleri, eşkıyalık, kıtlık gibi hususlar başta gelmiştir.

Sosyal konular olarak kategorilendirdiğimiz başlık aslında diğer konulara dâhil olup sosyal yönü daha ağır basan belgeleri içermektedir. Burada dönemin toplum yapısını anlamamıza yardımcı olacak belgelerden bahsedilebilir. Gayrimüslim azınlıkların kendi içinde yaşadığı çatışmalar⁸⁵, mahalle içinde hayatın olağan akışı içinde karşımıza çıkabilecek hususlardan mahalle kavgaları⁸⁶, hür insanların köle olarak satılması⁸⁷, su ile ilgili meseleler⁸⁸ bunlardan bazılarıdır.

Son olarak idari işler başlığı altında incelediğimiz ve devletin işleyişini ilgilendiren atama, görevlendirme⁸⁹, önemli görevlilerin yaptıkları yolculuklarda yol emniyeti alınmasına dair emirler⁹⁰, merkezden re'sen gönderilen direktifler⁹¹ gibi hususlarda yazılan belgeleri kapsamaktadır.

4. SONUÇ

Ahkâm Defterleri, günümüzde popülaritesi giderek artan şehir tarihleri için olmazsa olmaz kaynaklardır. Taşradan merkeze yapılan şikâyetlerin ve aynı zamanda merkezden taşraya verilen yanıtların, dönemin zihniyetini anlamamız açısından önemli ipuçları vermektedir. Merkezi sistemin iyice güç kaybına uğradığı XVIII. yüzyılın ilk yarısında, devletin oluşan bu zafiyete nasıl cevap verdiği Ahkâm Defterleri üzerinden daha net okunabilir. Devletin zafiyete uğradığı bu dönemde hangi aktörlerin oluşan boşluğu nasıl doldurduklarını gözlemlemekte mümkün olmaktadır.

Ayanlaşma çabalarının taşrada toprak sisteminden vakıflara, adaletten güvenliğe kadar her alana nasıl sirayet ettiğini ve kurumların içini boşalttığına şahit olmaktadır. Eski sisteme dönüşün artık mümkün olmadığı anlaşıldığından, incelediğimiz dönemden kısa bir süre sonra şikâyet konusu olan alanlarda devlet ciddi reformlar yapmak zorunda kalmıştır. Tanzimat süreciyle oluşturulan yeni kurumlar, değişimi kaçınılmaz olarak dayatan bozulmaya devletin bir cevabı olarak okumak mümkündür. Yapılan reformların ne kadar başarılı olduğu ise üzerinden yüz yıl geçmeden Osmanlı coğrafyasında irili ufaklı onlarca devletin otaya çıkmasından anlaşılmaktadır. Osmanlı siyasal aklının çağı yorumlamada geç kalması ve her bozulmaya karşı XVI. yüzyıla dönüşü bir ideal olarak öne sürmesi kaçınılmaz sonunu getirmiştir.

⁸⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 90; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 191; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 104; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 178; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 88; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 234; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 186.

⁸⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 20; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 7, s. 88.

⁸⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 145.

⁸⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 332; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 240.

⁸⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 328.

⁸⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 211.

⁹⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 178.

⁹¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 7, s. 5.

Sonuç olarak İslam Dünyası'ndaki hâkim devlet aklının bir gereği olarak oluşturulan şikâyet kurumunun kendi içinde ileri bir uygulama olsa da değişen ve dönüşen zamana ayak uyduramadığı anlaşılmaktadır. Devlet denilen aygıtın işlevini yerine getirmesi yalnız bir kurumun değil belki sağlıklı işleyen kurumlar arası bir eş güdümlü yürütülmesi ve buna eşlik eden bir zihinsel dönüşümle mümkün olabileceği açıktır.

KAYNAKLAR

Halep Ahkam Defterleri:

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1.

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2.

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3.

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4.

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 5.

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6.

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 7.

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 8.

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 9.

Emecen, Feridun M., (2005), “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD), C. 3, S. 5, s. 107-139, İstanbul.

Emecen, Feridun M. (1994), “Devre Çıkma”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C.IX, s.250-251, İstanbul.

İnalcık, Halil, (1965), “Adaletnameler”, Belgeler, S.II, s.49-142, Ankara.

Kütükoğlu, Mübahat S., (2006), “Mühimme Defterleri”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C.XXXI, s.520-523, İstanbul.

Aktaş, Necati, (1991) “Atik Şikâyet Defteri”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C.IV, s.68, İstanbul.

Konan, Belkıs (2015) “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD), S. 64, s.171-193, Ankara.

Okur Gümrükçüoğlu, Saliha, (2010), “Şikâyet Defterleri Işığında Osmanlı Hukuku ve Uygulaması (1649-1653)”, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Üzüm, İlyas, (1998), “Hüküm”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C. XVIII, s.464-466, İstanbul.